

POLITIČKI I NACIONALNI ASPEKTI FENOMENA “ZEMLJAŠTVA” U DALMACIJI (1873. – 1878.)

Tihomir RAJČIĆ
Split, Hrvatska

UDK:329(497.5) Narodna srednjačka stranka“18“
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 11. lipnja 2013.

U ovom radu autor prikazuje do sada nedovoljno istraženu djelatnosti Narodne srednjačke stranke, nazvane “zemljačka” po svom glasilu Zemljak, koja je djelovala u Dalmaciji u razdoblju od 1873. do 1876. Uz to, autor prikazuje utjecaj “zemljaštva” na postupni proces osamostaljenja srpskog pokreta u pokrajini. U radu je najprije prikazan politički kontekst nastanka “zemljaštva” kako s obzirom na političko središte u Beču tako i s obzirom na političku situaciju u Dalmaciji. Prikazan je i polemički sukob lista Zemljak s glasilom Narodne stranke Narodni list, posebno s obzirom na proklamiranu “zemljačku” težnju k “poboljšanju i unapređenju stvarnog i duševnog blagostanja našeg naroda” tj. širih slojeva slavenskog stanovništva Dalmacije u suradnji s vladom u Beču. Takva politika narodnjacima je izgledala ne kao pragmatični oportunitizam, nego kao obično političko poslušništvo. Potpuni politički potop Narodne srednjačke stranke na prvim izravnim izborima za Carevinsko vijeće u listopadu 1873. pokazao je da oni nisu bili realna politička snaga koja može ugroziti prevlast Narodne stranke. U tom kontekstu autor je prikazao poticaje koje su “Zemljaci” davali procesu osamostaljenja srpskog pokreta; najprije kroz pokušaj politizacije ćirilice, a onda i kroz isticanje prava Srba na teritorijalnu autonomiju u Dalmaciji. Sve to “Zemljacima” nije donijelo očekivanu političku korist, ali je dugoročno naškodilo Narodnoj stranci, posebno nakon konačnog sukoba sa Stefanom Ljubišom koji je u svom saborskom govoru iz 1877. narodnjake optužio da ga progone jer je “narodnošću Srb”. Nakon ovog Ljubišininog nastupa narodnjaci su se morali suočiti sa sve jačom djelatnošću pristalica samostalnosti srpskog pokreta u Dalmaciji koja je 1879. rezultirala odvajanjem srpskih političara od Narodne stranke i stvaranjem Srpske narodne stranke na Primorju 1880.

Ključne riječi: Narodna srednjačka stranka, “zemljaštvo”, Narodna stranka, Srbi.

UVOD

“Zemljaštvo”, odnosno djelatnost Narodne srednjačke stranke u razdoblju od 1873. do 1876. te utjecaj tog fenomena na proces osamostaljenja srpskog pokreta u Dalmaciji u razdoblju do 1878., predstavlja problem koji još uvijek nije dostatno istražen.

Narodna srednjačka stranka nastala je 1873. kada su petorica dalmatinskih zastupni-

ka u Carevinskom vijeću u Beču, predvođeni političarom iz Boke kotorske Stefanom Ljubišom, podržali zakon vlade njemačkih centralista kojim je izbor zastupnika u bečki parlament oduzet iz ruku pokrajinskih sabora. Nakon toga uslijedila je politička borba u kojoj su "Zemljaci" zastupali ideju pragmatične suradnje s vladom u Beču, de facto se odričući najvažnije točke programa Narodne stranke, sjedinjenja Dalmacije s Banskom Hrvatskom. Da bi ojačali svoj politički položaj, "Zemljaci" su podržavali pristalice osamostaljenja srpskog pokreta u Dalmaciji i tako pospješili odvajanje srpskih političara od Narodne stranke.

O ovoj temi do sad su pisali mnogi autori. Još je 1924. Đuro Körbler u svom opširnom članku u Radu JAZU donio pregled života i rada Stefana Ljubiše, koristeći se među ostalim i podacima iz njegove korespondencije. Körbler je tu fenomen "zemljaštva" prikazao u kontekstu Ljubišinog životnog puta i složenog sklopa političkih međuodnosa u Carevinskom vijeću u Beču i Dalmatinskom saboru u Zadru. Uzrok "zemljačko"-narodnjačkog sukoba Körbler je vidio u sukobu osobnih ambicija vođe Narodne stranke Mihe Klaića i vođe "Zemljaka" Stefana Ljubiše.¹

Rudolf Horvat je 1935. u svojoj knjizi o narodnom preporodu u Dalmaciji fenomen "zemljaštva" sagledao u kontekstu oportunističke politike koju je Narodna stranka vodila nakon pobjede na izborima za Dalmatinski sabor 1870. i političkog prestrojavanja u zapadnom, cislajtanskom dijelu Austro-ugarske Monarhije. U tom je kontekstu on prikazao javnu i zakulisnu, obavještajnu djelatnost Stefana Ljubiše i njegov politički pad 1877.²

Stjepan Antoljak, s druge strane, u svojoj knjizi *Dalmatinsko pitanje kroz vjekove* "zemljaštvo" vidi kao rezultat politike bečke vlade i tadašnjeg dalmatinskog namjesnika Gabrijela Rodića, odnosno kao rascjep koji je privremeno oslabio Narodnu stranku i išao na ruku autonomašima. Stefana Ljubišu Antoljak smatra korumpiranim provladinim političarom koji se 1877. u Dalmatinskom saboru usprotivio sjedinjenju Dalmacije s Banskom Hrvatskom.³

Približno iste podatke, u svojoj knjizi *Prošlost Dalmacije*, donosi i Grga Novak. Ipak, on "zemljaštvo" ponajprije vidi kao izraz nesloge unutar Narodne stranke što je na prvim izravnim izborima za Carevinsko vijeće 1873. pomoglo autonomašima da odnesu pobjedu. Ljubišin nastup u saboru 1877. Novak smatra početkom procesa osamostaljenja srpskog pokreta u Dalmaciji koji se odvijao u kontekstu hrvatsko-srpskih sukoba te u kontekstu Velike Istočne krize od 1875. do 1878.⁴

Problemom "zemljaštva" i djelatnošću Stefana Ljubiše bavilo se više autora u zborniku pod nazivom *Stefan Mitrov Ljubiša, Prilozi sa simpozijuma u Titogradu i Budvi*. Rade

¹ Đuro KÖRBLER, "Stefan Mitrov Ljubiša i njegova okolina", Rad JAZU, knj. 229/1924., 101 – 187.

² Rudolf HORVAT, *Narodni preporod u Dalmaciji*, Zagreb, 1935., 64 – 82.

³ Stjepan ANTOLJAK, *Dalmatinsko pitanje kroz vjekove*, Zagreb, 1944., 260, 261, 265, 266.

⁴ Grga NOVAK, *Prošlost Dalmacije*, drugi dio, Split 2004., 159, 161; Grga NOVAK, "Političke prilike u Dalmaciji 1866 - 1876", *Radovi instituta JAZU u Zadru*, sv. 6 - 7, 1960., 53 – 63.

Petrović prikazao je Ljubišinu političku djelatnost do 1877., pri čemu je “zemljačko” razdoblje prikazano kao pokušaj oportunističke politike i suradnje s vladom u Beču, ali i kao odjek nacionalnih i vjerskih suprotnosti unutar Narodne stranke. Miroslav Luketić opisao je odjek Ljubišine oportunističke i pragmatične politike u crnogorskom tisku, ocjenjujući da je zadnji Ljubišin politički nastup u Dalmatinskom saboru 1877. zapravo bio poziv na osamostaljenje srpskog pokreta u Dalmaciji. Radoslav Rotković opisao je Ljubišinu konspirativnu djelatnost kao agenta crnogorske vlade u Krivošijskom ustanku 1869. čime je potvrdio tezu da su Ljubišine političke veze nadilazile okvire Dalmacije u Austro-Ugarske Monarhije.⁵

Rade Petrović ovim se pitanjem opširnije bavio u knjizi *Nacionalno pitanje u Dalmaciji*, gdje je “zemljaštvo” prikazao kao nastavak oportunističke politike Narodne stranke iza 1870. “Zemljačke” poticaje osamostaljenju srpskog pokreta on smatra odjekom tobože netolerantnog držanja Mihovila Pavlinovića i vodstva Narodne stranke prema Srbima. U tom kontekstu Petrović tvrdi da je odbojnost narodnjaka prema Stefanu Ljubiši proizlazila iz njihovog stava da je on kao Srbin-pravoslavac i pouzdanik vlade u Beču imao previše utjecaja u pretežno katoličkoj i hrvatskoj Dalmaciji.⁶

Trpimir Macan u svojoj monografiji Mihe Klaića i u članku o suradnji i sukobima Klaića i Ljubiše “zemljaštvo” prikazuje u kontekstu nastojanja Mihe Klaića da očuva jedinstvo Narodne stranke i u kontekstu nastojanja namjesnika Gavrila Rodića da od dijela narodnjaka i autonomaša u Dalmaciji stvori umjerenu provladinu stranku. U tom smislu Macan smatra da je Narodna srednjačka stranka u potpunosti ovisila o vladi i koja je na kraju propala zbog nedostatka vladine potpore. On također uočava poticaje koje su “zemljaštvo” i Stefan Ljubiša dali srpskom pokretu u Dalmaciji, te donosi nešto podataka o aferi oko Ljubišinog sudjelovanja u željezničkom konzorciju kojega je vlada u Beču protežirala iz političkih razloga.⁷

Ovim se problemom bavio i Antoni Cetnarowics koji je “zemljaštvo” prikazao u kontekstu nesuglasica unutar Narodne stranke oko oportunističke politike prema vladi u Beču, odnosno nastojanju tadašnjeg namjesnika Gavrila Rodića da od dijela narodnjaka i autonomaša u Dalmaciji stvori provladinu stranku.⁸

U najnovije doba ovim se problemom bavio i Milun Lutovac. On je u svom, uglavnom književnom i kulturološkom razmatranju djelatnosti Stefana Ljubiše, donio ponešto nejasnu tvrdnju da su petorica dalmatinskih zastupnika 1873. stali uz vladu

⁵ Rade PETROVIĆ, “Stefan Mitrov Ljubiša”; Miroslav LUKETIĆ, “Ljubiša u crnogorskoj štampi”; Radoslav ROTKOVIĆ, “Ljubišino posredovanje u nabavci oružja za ustanak u Boki 1869. godine”, *Stefan Mitrov Ljubiša, Prilozi sa simpozijuma u Titogradu i Budvi*, Zbornik, Titograd, 1976., 125 – 147, 149 – 159, 161 – 167.

⁶ Rade PETROVIĆ, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX. stoljeću*, Sarajevo, Zagreb, 1982., 270 – 283.

⁷ Trpimir MACAN, *Miho Klaić*, Zagreb, 1980., 218 – 238, 263 – 274; ISTI, “Suradnja i sukobi Mihovila Klaića i Stefana Mitrova Ljubiše”, *Historijski zbornik*, god. XXXI - XXXII, 1978. -1979., 151 – 163.

⁸ Antoni CETNAROWICS, *Narodni preporod u Dalmaciji*, Zagreb, 2006., 173 – 199, 211 – 216.

njemačkih liberala jer je njezin prijedlog bio "univerzalniji" i jer su smatrali da suradnja s vladom Dalmaciji donosi gospodarski napredak. Donekle brkajući kronološki slijed događaja, Lutovac Ljubišin konačni politički pad 1877. smatra rezultatom tobožnje nacionalne i vjerske netrpeljivosti Narodne stranke, a posebno Mihovila Pavlinovića.⁹

Kad su u pitanju izvori najprije treba istaknuti do sada nesustavno korištene novine *Zemljak* koje su od travnja 1873. do lipnja 1876. bile službeno glasilo Narodne srednjačke stranke. Korisne podatke donosi i *Narodni list*, glasilo Narodne stranke u Dalmaciji, koji je tijekom razdoblja o kojem će ovdje biti riječ vodio oštre polemike sa *Zemljakom*.

Korisne podatke, posebno u kontekstu utjecaja Ljubiše na osamostaljenje srpskog pokreta u Dalmaciji, donose i *Brzopisna izvješća zemaljskog sabora Dalmatinskog*.¹⁰

Važan izvor podataka je i knjižica Ivana Danilova *Izbori za nevolju i dalmatinski zastupnici* koja donosi pregled situacije u Beču i u Dalmaciji početkom 70-ih godina XIX. stoljeća, a sve sa ciljem da se opravda potpora koju su petorica dalmatinskih zastupnika 1872. pružili vladi.¹¹

Korisne podatke donosi i objavljena korespondencija Mihe Klaića¹² i Mihovila Pavlinovića.¹³

Polemički spis Nikodima Milaša "Uspomene iz prvih godina srpskog političkog pokreta na primorju" donosi pogled pristalica osamostaljenja srpskog pokreta u Dalmaciji na "zemljaštvo", a posebno na konačni politički obračun Narodne stranke sa Stefanom Ljubišom 1877.¹⁴

Knjižica Ive Prodana, *Dva dokumenta srbskih težnja u hrvatskoj zemlji*, donosi faktografski pogled na djelatnost pristalica osamostaljenja srpskog pokreta u razdoblju iza 1873.¹⁵

Cilj ovog rada je, na osnovu navedenih izvora te prethodno spomenutu, ali i drugu literaturu, odgovoriti na sljedeća istraživačka pitanja:

U kakvom je političkom kontekstu, s obzirom na situaciju u Beču i na situaciju u Dalmaciji, nastalo "zemljaštvo", odnosno Narodna srednjačka stranka? Kakvi su bili politički ciljevi Narodne srednjačke stranke, odnosno kakav je bio njezin ideološki sklop? Kako je "zemljaštvo", a posebno djelatnost Stefana Ljubiše, utjecalo na osamostaljenje srpskog pokreta u Dalmaciji u razdoblju od 1873. do 1879.?

⁹ Milun LUTOVAC, *Na razmeđu svjetova i epoha*, Politička kultura, Zagreb, 2011., 89 – 92.

¹⁰ *Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora dalmatinskog*, 1877.

¹¹ Ivan DANILOV, *Izbori za nevolju i dalmatinski zastupnici*, Zadar, 1872.

¹² Trpimir MACAN, "Iz korespondencije Miha Klaića", *Historijski zbornik*, svezak XXI - XXII, 1968. - 1969., 455 – 500.

¹³ Ante PALAVRŠIĆ, Benedikta ZELIĆ, *Korespondencija Mihovila Pavlinovića*, Split, 1962.

¹⁴ Nikodim MILAŠ, "Uspomene iz prvih godina srpskog političkog pokreta na primorju", *Primorski srpski list*, 13, 14, 16/1903.

¹⁵ Ivo PRODAN, *Dva dokumenta srbskih težnja u hrvatskoj zemlji*, Zadar, 1879.

Odgovori na ova pitanja trebali bi dati doprinos razumijevanju do sada nesustavno istraženog fenomena “zemljaštva” i, ne manje važno, njegovog utjecaja na proces osamostaljenja srpskog pokreta tijekom 70-ih godina XIX. stoljeća.

POLITIČKI KONTEKST NASTANKA NARODNE SREDNJAČKE STRANKE

Nakon obnove ustavnosti u Habsburškoj Monarhiji 1860. političko grupiranje u Dalmaciji odvijalo se oko pitanja njezinog sjedinjenja s Bansom Hrvatskom i oko pitanja zamjene talijanskog jezika, koji je bio dominantan u upravi, školstvu i u javnosti općenito, hrvatskim jezikom kojim je govorila većina stanovništva pokrajine. Različita gledanja na ove probleme bila su razdjelnica oko koje su početkom 60-ih godina XIX. stoljeća nastale Narodna stranka i Autonomaška stranka. Narodna stranka zalagala se za sjedinjenje Dalmacije s Bansom Hrvatskom i za uvođenje hrvatskog, kao jezika većine stanovnika pokrajine, u javni život. Za postizanje ovih ciljeva narodnjaci su se oslanjali na hrvatsku državno-pravnu tradiciju koja je u legitimističkom okviru Habsburške Monarhije bila formalno priznata ustavna kategorija. Važan je bio i utjecaj ideologije jugoslavizma iz Banske Hrvatske, jer je isticanje veličine, snage i solidarnosti južnih Slavena, ali i Slavena općenito, služilo je kao sredstvo za rješenje glavnog problema preporodnog pokreta, prevladavanje partikularističke autonomaške ideologije. Nakon što je tijekom 60-ih godina XIX. stoljeća vlast u Dalmaciji držala Autonomaška stranka, 1870. došlo je do promjene. Na saborskim izborima te godine pobijedila je Narodna stranka kojoj je na ruku išao Krivošijski ustanak 1869. i dolazak slavenski usmjerenog namjesnika maršala Gabrijela Rodića te promjena u politici bečkog središta gdje je od travnja 1870. do veljače 1871. na vlasti bila Slavenima sklona konzervativno-federalistička vlada grofa Alfreda Potockog.¹⁶

Iako je ideološki sklop Narodne stranke bio dovoljno općenit da omogući da joj se priključi politički aktivni dio Srba u Dalmaciji, “*narodna svijest dalmatinskih Srba u usporedbi s narodnom svijesću dalmatinskih Hrvata, imala je uranjeniji tok i brže se razvijala*”.¹⁷ To je u velikoj mjeri bilo rezultat integrativne uloge pravoslavlja te naslijeđa Srpsko-dalmatinskog magazina koji je od 1836. do 1848. predstavljao uvodnu kulturno-prosvjetnu fazu srpskog pokreta, koji je zbog toga imao jasnije narodne, ali i političke ciljeve.¹⁸

Stoga je, kako su 70-e godine XIX. stoljeća odmicala, srpski pokret u Dalmaciji sve

¹⁶ Nikša STANČIĆ, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*, Zagreb, 1980., 141 – 145, 172, 173; Grga NOVAK, *Prošlost Dalmacije*, 136 – 140, 150 – 157; Stjepan ANTOLJAK, *Dalmatinsko pitanje kroz vjekove*, 254, 255, 277, 278; Rade PETROVIĆ, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji*, 148 – 156.

¹⁷ Benedikta ZELIĆ-BUČAN, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i don Miho Pavlinović*, Split, 1992., 13.

¹⁸ Drago ROKSANDIĆ, *Srbi u Hrvatskoj*, Zagreb, 1991., 110.

otvorenije kretao putem zasebnog političkog organiziranja. Ovo tim više što je nakon pobjede Narodne stranke na izborima za Dalmatinski sabor 1870. počelo uklanjanje prevlasti autonomastva u politici, odnosno uklanjanje prevlasti talijanskog jezika u javnom životu pokrajine, što je značilo postupno slabljenje opasnosti koja je Srbe do tada čvrsto vezivala uz Narodnu stranku.

Prvim znakom pucanja pragmatične veze Srba s Narodnom strankom valja smatrati djelatnost "Zemljaka", odnosno Narodne srednjačke stranke, nazvane tako stranačkom glasilu *Zemljak*, i djelatnost njezinog najvažnijeg političara Stefana Ljubiše. Naime, "Zemljaci" i Ljubiša su u političkoj borbi s Narodnom strankom koristili isticanje posebnih prava Srba u Dalmaciji, a posebno politizaciju ćirilice, što je u konačnici bilo poticaj pristalicama samostalne djelatnosti srpskog pokreta.

Pojava "zemljaštva" velikim je dijelom bila rezultat političkog razvoja u zapadnom dijelu Austro-Ugarske Monarhije, odnosno Cislajtaciji, gdje je nakon sklapanja Austro-ugarske nagodbe 1867. nastupilo razdoblje kompleksnog političkog preslagivanja čija je bit bila sažeta suprotnostima između pristalica centralizma i pristalica federalizma. Za temu o kojoj je ovdje riječ ključan je bio pokušaj čeških političara da ostvare ujedinjenje zemalja češke krune: Češke, Moravske i Šleske i tako stvorenoj Kraljevini Češkoj osiguraju poseban državno-pravni položaj sličan onome koji je imala nagodbena Ugarska. Da bi to postigli, Česi su organizirali masovne političke skupove i tabore, a poslužili su se i bojkotom pokrajinskih sabora i Carevinskog vijeća, što je imalo veliki odjek kako u unutrašnjoj tako i u vanjskoj politici Monarhije. Zabrinut takvim razvojem događaja, car Franjo Josip I. je konzervativnom moravskom velikašu Karlu von Hohenwartu povjerio mandat za sastavljanje nove vlade u Beču, sa zadatkom da se nagodi s Česima. Pregovori koji su vođeni u razdoblju od veljače do listopada 1871. i koji su u pozadini imali niz drugih važnih pitanja: ravnoteža Nijemaca i Čeha na području čeških zemalja, pitanje federalizacije Monarhije, pitanje položaja Slavena, pitanje reforme izbornog sustava itd., na koncu nisu dali rezultata. Nakon pada Hohenwartove vlade, odnosno neuspjeha onoga što je iz careve perspektive izgledalo kao federalistički eksperiment, nova vlada njemačkih liberala na čelu sa Adolfom Auerspergom svim je raspoloživim sredstvima pokušala slomiti češki bojkot. Prvi korak u tom smjeru bio je "Notwahlgesetz" ("Zakon o izborima za nevolju") koji je trebao omogućiti izravni izbor zastupnika u Carevinsko vijeće ako to odbiju učiniti pokrajinski sabori ili ako zastupnici koje su sabori izabrali odbiju doći u bečki parlament.¹⁹

Ovaj zakon je 20. veljače 1872. u bečkom parlamentu jedva dobio većinu jer je

¹⁹ Alan PALMER, *Twilight of the Habsburgs*, London 1994., 182, 183; A. J. P. TAYLOR, *Habsburška monarhija 1809. - 1918*, Zagreb, 1990., 175 - 177, 182, 183; Robert A. KANN, *A History of the Habsburg Empire*, Los Angeles, London, 1977., 345, 346; Antoni CETNAROWICZ, *Narodni preporod u Dalmaciji*, 186, 187; Ivan DANILOV, *Izbori za nevolju*, 5, 8, 11, 12, 15, 16, 17; R. J. W. EVANS, *Austria, Hungary and Habsburgs*, Oxford, New York, 2006., 207, 208.

vlada, od ukupno 203 zastupnika, na svojoj strani imala samo 93 njemačka liberala te 6 zastupnika Talijana iz Istre, Gorice i Trsta. Poljaci, kojih je bilo 38, do zadnjeg su časa bili neodlučni pa su glasovi pet dalmatinskih zastupnika bili jezičac na vagi vrlo tanke vladine većine od 104 zastupnika. Stoga je vlada petoricu dalmatinskih zastupnika pridobila obećanjima da će u dalmatinsku upravu uvesti narodni jezik, imenovati pripadnike Narodne stranke na neka važna mjesta u pokrajinskoj upravi, započeti izgradnju željeznica u Dalmaciji te započeti isušivanje močvarnog ušća Neretve.²⁰

Ovo je u Dalmaciji izazvao veliko nezadovoljstvo jer je glasovanje petorice dalmatinskih zastupnika u Carevinskom vijeću bilo protivno načelnom federalističkom opredjeljenju Narodne stranke kojoj su pripadali i jer je predstavljalo kršenje izričitog naputka po kojem su oni trebali tražiti sjedinjenje Dalmacije s Banskom Hrvatskom, isticati provizornosti svoga prisustva u bečkom parlamentu te tražiti proširenje ovlasti Dalmatinskog sabora. Opravdavajući ovakvo svoje držanje, Stefan Ljubiša je kasnije ustvrdio da su on i njegovi kolege glasovali po izričitom uputstvu kluba Narodne stranke u Dalmatinskom saboru. Utemeljenost ove tvrdnje, izrečene u jeku žestokih političkih obračuna 1877., o čemu podrobnije u nastavku, teško je provjeriti. Ipak ona ilustrira tadašnje narodnjačke dvojbe oko toga treba li prema vladi u Beču pod svaku cijenu voditi oportunističku i pragmatičnu politiku ili ne. Čitavu stvar dodatno je komplicirala i činjenica da vlada u Beču svoja obećanja uglavnom nije ispunila.²¹

Ipak, usprkos glasovima mnogih nezadovoljnika postupak petorice dalmatinskih zastupnika u Beču nije izazvao ozbiljniji lom unutar Narodne stranke. Izuzetak je bio samo Pero Budmani, koji je pod pritiskom javnosti podnio ostavku, pa je narodnjačka većina u Dalmatinskom saboru na njegovo mjesto izabrala Josipa Fontanu.²²

No, uskoro se pokazalo da vlada njemačkih liberala u Beču namjerava ići dalje i sasvim ukinuti jedno od najvažnijih prava koje su imali pokrajinski sabori u Cislahtaniji, izbor zastupnika u Carevinsko vijeće. S obzirom da je već u siječnju 1873. Češki politički lider vođa František Ladislav Rieger u posebnom pismu upozorio Mihi Klaića na to da se u Beču spekulira kako će pet dalmatinskih zastupnika u Carevinskom vijeću opet poduprijeti vladin prijedlog, vodstvo Narodne stranke odlučilo je zauzeti čvršći stav. Na sastanku stranačkog kluba u Dalmatinskom saboru 11. veljače 1873. donesena je odluka da dalmatinski zastupnici u bečkom parlamentu moraju glasovati protiv prijedloga zakona o izravnim izborima, te napustiti Carevinsko vije-

²⁰ Ivan DANILOV, *Izbori za nevolju*, 7, 19 – 24; Rudolf HORVAT, *Narodni preporod u Dalmaciji*, 68.

²¹ *Brzopisna izvješća*, 1877., 76; Rade PETROVIĆ, *Nacionalno pitane u Dalmaciji*, 274; Trpimir MACAN, "Šuradnja i sukobi", 154 – 155.

²² Primjeri nezadovoljnika su utjecajni narodnjak Lovre Monti koji je smatrao da je petoricu dalmatinskih zastupnika odmah poslije glasovanja, zbog kršenja stranačke discipline, trebalo ukloniti iz Carevinskog vijeća, te Dubrovčani Rafo Pucić i Pero Čingrija koji su zbog glasovanja petorice dalmatinskih zastupnika u Beču napustili saborski klub Narodne stranke. Rudolf HORVAT, *Narodni preporod u Dalmaciji*, 68; "Otvoreno pismo dr. Mihi Klaiću", *Narodni list*, 23, 1873.

će ako ga napuste Poljaci. Ova je odluka telegrafski poslana dalmatinskim zastupnicima u Beč koji su, očito zanemarujući stranačke naputke, kratko odgovorili: "Ništa ne prejudiciramo".²³

Daljnji događaji samo su potvrdili opravdanost sumnji koje je Rieger iznio u svom pismu Klaiću.

Dalmatinski namjesnik Gavriilo Rodić je noć uoči odlučnog glasovanja u Carevinskom vijeću došao kod Ljubiše i prenio mu carevu želju da dalmatinski zastupnici podrže vladin zakon. Car je preko Rodića poručio da će u protivnom "biti prisiljen vladi u Dalmaciji dati slobodne ruke" da ponovo počne podupirati autonomaše, kako je to činila do 1870. Pod ovakvim pritiskom Ljubiša je odlučio da on i njegovi kolege opet neće poslušati dobivene naputke pa su petorica dalmatinskih zastupnika 6. ožujka 1873., u napetoj atmosferi Carevinskog vijeća, svojim glasovima opet podržali vladin zakonski prijedlog.²⁴

Slično kao i godinu dana ranije, u pozadini ovog glasovanja bila je bila složena situacija u bečkom parlamentu gdje je, zbog nastavka češke politike bojkota, od ukupno 203 zastupnika bilo nazočno njih 164, i to 121 zastupnik vladine većine, 38 Poljaka i 5 zastupnika iz Dalmacije. S obzirom da je po austrijskom, tzv. "Prosinačkom ustavu" iz 1867. ustavne promjene bilo moguće provesti isključivo dvotrećinskom većinom prisutnih zastupnika, što je u ovom slučaju značilo 109 glasova, to je vlada u parlamentu imala više nego dovoljno ruku za planiranu izbornu reformu. U ovakvom političkom kontekstu "petorica", kako su ubuduće nazivani, svoje su pristajanje uz vladu odmah opravdali tvrdnjom kako "pet dalmatinskih glasova nisu vrijedni da sruše zakon, ali su dostatno vrijedni da daju vladi povoda da se ona" u Dalmaciji opet okrene suradnji s autonomašima. Uz to, oni su istakli i nova obećanja vlade da će politički podupirati Narodnu stranku, širiti uporabu narodnog jezika, graditi željeznicu, regulirati Neretvu i ulagati u razvoj poljodjelstva.²⁵ Zbog svega toga Ljubiša je i intimno bio uvjeren da je bilo neophodno da dalmatinski zastupnici glasuju za, kako ga je u svojoj korespondenciji nazvao, "carev zakon".²⁶

²³ Vinko Kistić, "Listajući stare godišnjake", *Jubilarni broj Narodnog lista*, 1912., 105.

²⁴ Prema podacima koje donosi Đuro Körbler glasovanje dalmatinskih zastupnika proteklo je uz dovikivanje s klupa desnice, pri čemu se najviše prosvjedovalo protiv Ljubiše kojemu se dovikivalo da je "izdajnik i izmećar". Đuro KÖRBLER, "Stefan Mitrov Ljubiša", 134.

²⁵ Prema članku koji je *Narodni list* prenio iz zagrebačkog *Obzora* vladinu su reformu mogli blokirati samo Česi svojim pojavljivanjem u Carevinskom vijeću. U tom slučaju vladi bi, zbog većeg broja prisutnih zastupnika, za izglasavanje ovog zakona bilo potrebno 135 ruku. Takvu većinu vlada bi teško postigla jer bi se i Poljaci i dalmatinski zastupnici bili priklonili Česima s kojima su otprije djelovali u oporbenom federalističkom bloku koji je 1871. stvorio prethodno spomenuti Karl von Hohenwart. "Dalmatinski zastupnici u carevinskom vijeću", *Narodni list*, 19, 1873.

²⁶ Đuro KÖRBLER, "Stefan Mitrov Ljubiša", 136.

“ZEMLJAČKE” POLEMIKE S NARODNOM STRANKOM I REZULTATI IZBORA 1873.

No, političku lavinu koju su “*petorica*”, kako su ubuduće nazivani, svojim glasovanjem pokrenula nije se dalo zaustaviti jer je njihov postupak bio shvaćen kao izdaja slavenskih interesa u Cislajtaciji, čime su posebno bili pogođeni Česi. Stoga je reakcija vodstva Narodne stranke bila brza i odlučna. Već 7. ožujka 1873. “*petorici*” je poslan prosvjedni telegram. Sutradan, 8. ožujka, Narodni list objavio je proglas koji su u ime kluba Narodne stranke u Dalmatinskom saboru potpisali Mihovil Pavlinović, Josip Paštrović, Kažimir Ljubić, Ivan Vranković, Eduard Tacconi i Miho Klaić. U tom proglasu “*petorica*” su optužena da svojim postupkom “*vrijedjaju temeljno pravo pokrajinskih sabora i nasrću na slobodu narodnu austrijskih Slovjena*” i da zanemaruju hrvatsko državno pravo koje je bilo idejna osnovica politike Narodne stranke. Zbog toga Narodni list u uvodniku “Šesti ožujka 1873.”, objavljenom istog dana, “*petoricu*” predstavlja kao “*odmetnike*” koji su u Carevinskom vijeću glasovali “*za njemstvo protiv slovjentstva*” i koji su zbog takvog svog postupka izbačeni iz Narodne stranke. Tvrdnja “*petorice*” da oni donose novu, pragmatičnu politiku koja će poboljšati materijalno stanje pokrajine odbačena je kao izdaja narodnjačkih političkih principa i prodaja narodnih interesa u zamjenu za neizvjesna vladina obećanja. Stoga *Narodni list* poziva narodnjačke simpatizere da brzojavima osude postupak “*petorice*” i tako daju podršku vodstvu Narodne stranke da spriječi “*zemljački*” “*pokušaj ubojstva*” narodnjačke politike u Dalmaciji, odnosno slavenske politike u Cislajtaciji.²⁷

Petorica isključenih narodnjaka: Stefan Ljubiša, Ivan Danilov, Đuro Vojnović, Josip Antonetti i Josip Fontana ubrzo su osnovali Narodnu srednjačku stranku koja je od samog početka ustrajno isticala pragmatični karakter svoje politike. Ovdje svakako treba istaknuti da je, usprkos činjenici da je Stefan Ljubiša bio središnja osoba “*zemljačke*” politike, Narodna srednjačka stranka nije ni u političkom ni u nacionalnom sastavu bila homogena skupina.

Službeno glasilo nove stranke, *Zemljak*, u svom prvom broju u programskom članku pod nazivom “*Naša politika*” ističe: “*dužnost nam je da radimo u Cislajtaciji o takvom položaju koji bi obezbjedio našu hrvatsku i srpsku narodnost i njezin miran razvoj*”, pri čemu se smatra da je potrebna “*prilagodba postojećem sustavu i crpljenje sredstava za dobrobit pokrajine*”.²⁸

Sukladno tome nova stranka je u svojim programskim opredjeljenjima isticala potrebu suradnje s vladom u Beču za koju se tvrdilo da je postala sklonija uvažiti potrebe slavenske većine u Dalmaciji. Iako je pitanje sjedinjenja Dalmacije s Banskom Hrvatskom predstavljeno kao čelna točka programa nove stranke, ono je tvrdnjom kako treba provoditi oportunističku politiku i čekati “*...dok se to pitanje ne riješi i dok se naše*

²⁷ “Priobćujemo”, “Šesti ožujak 1873.”, *Narodni list*, 20, 1873.; “K položaju”, *Narodni list*, 22, 1873.

²⁸ “Naša politika”, *Zemljak*, 1, 1873.

pravo ne oživotvori", u stvari maknuto u stranu. Tim više što su "Zemljaci" bili spremni zadovoljiti se "malom politikom" tj. težnjom k "poboljšanju i unapređenju stvarnog i duševnog blagostanja našeg naroda" tj. širih slojeva slavenskog stanovništva Dalmacije.²⁹

Sukladno tome *Zemljak* je kritizirao Narodnu stranku, tvrdeći da ona svoju strogo državno-pravnu politiku vodi "ne obazirući se nimalo na fakični položaj u kojem se Dalmacija nalazi". Narodnjački oslon na suradnju s onima koji su "s vladom u prijeci", odnosno s federalističkom opozicijom u Carevinskom vijeću, vidi se kao neuspješan pokušaj narodnjaka da vode "veliku politiku" koja se zasniva na sentimentalnosti i nepostojećoj slavenskoj solidarnosti. Zbog toga *Zemljak* smatra da narodnjaci skromnu političku snagu Dalmacije "mrcvare za druge" i njihove sebične interese. Čak što više, tvrdi se da do razdora oko glasanja "petorice" u Carevinskom vijeću ne bi došlo da je kod narodnjačke većine u Dalmatinskom saboru "bilo manje strasti i više pameti i više prizrenja prema narodnoj koristi". *Zemljak* zato tvrdi da Narodna stranka, "umjesto da svoje pogreške pripoznade" i nastavi politiku suradnje s vladom koju je vodila od pobjede na izborima za Dalmatinski sabor 1870., neopravdano napada "Zemljake", Stefana Ljubišu i namjesnika Rodića.³⁰

Analizirajući ovaj program, *Narodni list* je "Zemljacima" zamjerio što pristajanjem uz vladu njemačkih centralista i odlaganjem pitanja sjedinjenja Dalmacije s Banskom Hrvatskom zapravo pomažu germanizaciju Cislajtanije. Također, narodnjačko glasilo odbacuje "zemljačku" tvrdnju kako je vlada u Beču blagonaklona prema Dalmaciji i smatra da će i njezina najnovija obećanja ostati neispunjena. "Zemljake" se zato ne smatra oportunistički usmjerenim političarima koji brinu o materijalnim probitcima pokrajine, nego zaposlenicima bečke vlade koji pod krinkom političke stranke bespogovorno promiču vladine političke ciljeve u Dalmaciji.³¹

Ovdje svakako treba primijetiti da je *Zemljak* svojim pisanjem podupirao od namjesnika Rodića sponzorirane pregovore Stefana Ljubiše s autonomашkim vođom Lapennom o zajedničkom nastupu dviju oporbenih stranaka u Dalmaciji na prvim izravnim izborima za Carevinsko vijeće u listopadu 1873. Ovom kombinacijom vlada u Beču htjela je stvoriti umjereni provladin politički savez i tako ugroziti prevlast Narodne stranke u pokrajini. Ipak, pregovori nisu dali nikakvog rezultata jer je Lapenna za autonomaše tražio 4 od 9 mandata što je Ljubiša odbio pa su obje stranke na izbore izašle samostalno.³²

Prema podacima koje donosi Đuro Körbler vođeni su i pregovori između Narodne stranke koju su predstavljali Miho Klaić, Eduar Tacconi i Mihovil Pavlinović i "Ze-

²⁹ "Vlada i narod", *Zemljak*, 32, 1873.; "Mi i oni", *Zemljak*, 33, 1873.

³⁰ "Eto posljedice", *Zemljak*, 1, 1873.; "Narodna stranka u većini", *Zemljak*, 2/1873.; "Marko i Tadija", *Zemljak*, 5, 1873.; "Politika dr. Montia", *Zemljak*, 16, 1874.; "Mi i oni", *Zemljak*, 33, 1873.

³¹ "Otvoreno pismo dr. Mihi Klaiću", *Narodni list*, 23, 1873.; "Vlada-vladini-vladinovci I, II", *Narodni list*, 64, 65, 1873.; "Mir s nami", *Narodni list*, 69, 1873.

³² Josip VRANDEČIĆ, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*, Zagreb, 2002., 185, 186; Antonio CETNAROWICS, *Narodni preporod u Dalmaciji*, 195 – 197.

mljaka” koje je predstavljao Ivan Danilov. Cilj pregovora bio je zajednički nastup na izborima. No, ni od ovog dogovora nije bilo ništa.³³

Najavljujući prve izravne izbore dalmatinskih zastupnika u Carevinskom vijeću, *Zemljak* je u uvodniku “Izbori” od 28. rujna 1873., ustvrdio da u Dalmaciji nema tako puno agitacije kao u prošlosti jer *“danas nema narod da se pripravlja kako će se ... boriti i kako će odoljeti tako jakom i mogućnom suparniku kao što je bila...vlada; jer danas niti vlada ustaje protiv narodu da mu svoju volju silom nameće, niti narod ima potrebe niti namjere da na izborno polje izlazi da na vladu udara. Stoga “kad narod nema da se na izbore protiv vladi pripravlja, tada se lako ...pripraviti, tada može na izborno polje i bez pripreme.”*³⁴

Ipak, “Zemljaci” tijekom predizborne kampanje nisu šutjeli niti sjedili skrštenih ruku. Zemljak je Narodnu stranku otvoreno optužio da pred birače izlazi “zatajivši ime i narodnost jednog dijela našeg puka...” te da *“neslogu, razdor i plemensku mržnju u narod sije...”*. Narodnjake se optuživalo i da je njihov obnovljeni stranački program iz 1873. u kojem je, među ostalim, istaknuta hrvatsko-srpska sloga u Dalmaciji, *“prосто oružje izborne agitacije”* te da će taj program biti zaboravljen čim prođu izbori.³⁵

U isto vrijeme “Zemljaci” su protiv vođe Narodne stranke Mihe Klaića u izbornoj jedinici seoskih općina Zadra, Raba, Paga, Benkovca, Obrovca i Kistanja, kandidirali savjetnika u namjesništvu Josipa Antonettia, koji je očito bio produžena ruka namjesnika Rodića. Pokušavajući u predizbornoj agitaciji pridobiti pravoslavne svećenike, Antonetti im je obećavao dodjelu novčane potpore od 4000 fiorina za obnovu crkava, koju su oni odavno tražili.³⁶

“Zemljaci” su agitirali i u izbornoj jedinici seoskih općina Šibenika i Knina gdje su, uz pomoć pravoslavnog konzervativca i pristalice samostalnog djelovanja srpskog pokreta, svećenika Ćire Žeželja, nastojali pridobiti srpske birače. Prema pisanju *Zemljaka* Žeželj i drugi pravoslavni svećenici su u svojoj predizbornoj agitaciji optuživali narodnjake za vjersku i nacionalnu netrpeljivost. Jedan nepotpisani svećenik, vjerojatno baš Žeželj, sa stranica *Zemljaka* je čak poručivao da će pravoslavni svećenici *“...sa Zemljakom zajedno stati uz onaj narodni barjak koji su od praotaca svojih kao amanet (nacionalni zavjet op. aut.) Božji primili i sveder će, kao i do sad sa ponosom braniti svoju srpsko-hrvatsku narodnost”*. Obrazlažući ovaj svoj stav, on ističe da *“pri Zemljaku nema onog pretjeranog fanatizma prema goloj hrvatštini ni uporne protivštine prema srpstvu”*. Dakle, usprkos fiktivnom isticanju programa hrvatsko-srpske sloge, u pozadini *Zemljakova* pisanja bilo je

³³ Đuro KÖRBLER, “Stefan Mitrov Ljubiša”, 137, 138.

³⁴ “Izbori”, *Zemljak*, 66, 1873.

³⁵ “Na izbore”, *Zemljak*, 68, 1873. Ove *Zemljakove* optužbe odnose se na program koji je saborski klub Narodne stranke usvojio 19. prosinca 1873. i u kojem je, pored ostaloga, izričito istaknuto kako Narodna stranka *“pripoznaje potpuno ravnopravnost Hrvata i Srba u Dalmaciji i to u pogledu vjerskome, narodnome, političkome i knjževnome”*. Trpimir MACAN, *Miho Klaić*, 231.

³⁶ “Domaće”, *Zemljak*, 81, 1873.; Antonio CETNAROWICS, *Narodni preporod u Dalmaciji*, 195 – 197.

promicanje ideja samostalnog djelovanja srpskog pokreta.³⁷ Rezultat svega je bio, kako je u svojoj korespondenciji zapazio Mihovil Pavlinović, da su pristalice osamostaljenja srpskog pokreta ugledne Srbe narodnjake "nagnali da se neutralno drže".³⁸

Ipak, djelatnost "Zemljaka" nije ozbiljnije ugrozila izborni nastup narodnjaka koji su računali na 5 mandata ali su, zahvaljujući izbornom nasilju autonomaških činovnika u Splitu i na Korčuli, izgubili dva mandata. Očito, u generalnom sukobu s autonomašima i centralističkom politikom njemačkih liberala u Beču, "zemljaštvo" je za Narodnu stranku bila neugodna, ali ipak samo usputna politička smetnja.³⁹ Među devet dalmatinskih zastupnika izabranih 1873. iz Dalmacije u Carevinsko vijeće bilo je pet autonomaša, tri narodnjaka dok je od "Zemljaka", zahvaljujući činjenici da je u Boki kotorskoj imao čvrstu izbornu bazu te zahvaljujući podršci namjesnika Rodića ali i crnogorskog kneza Nikole čija je riječ među Srbima u Boki kotorskoj imala odlučujući utjecaj, izabran samo Stefan Ljubiša.⁴⁰ Sve u svemu, izborni poraz "Zemljaka" pokazao je da oni nisu ozbiljna politička snaga koja može konkurirati Narodnoj stranci.

"ZEMLJAČKI" POTICAJI OSAMOSTALJENJU SRPSKOG POKRETA

Iako je *Zemljak* u svom prethodno spomenutom programatskom uvodniku "U Zadru 16. travnja" ustvrdio da je cilj politike Narodne srednjačke stranke održavati "poretbitu slogu između hrvatskog i srpskog življa" u Dalmaciji, vrlo se brzo pokazalo da "zemljačka" politika, osim oportunitizma prema vladi u Beču, sa sobom nosi i poticaje procesu osamostaljenja srpskog pokreta.⁴¹

Prvi u nizu takvih poticaja bio je članak "Kud se čela ćirilica" u kojem se, tvrdnjom kako ćirilici prijeti opasnost da će "isčeznuti sa lica dalmatinske zemlje", krenulo putem njezine politizacije. *Zemljak* najprije kritizira same Srbe tvrdeći da se oni postupno sasvim odriču ćirilice, tako da čak ni pravoslavno sjemenište u Zadru nema odjeljenje

³⁷ "Iz kninske krajine", *Zemljak*, 56, 1873.

³⁸ Ante PALAVRŠIĆ, Benedikta ZELIĆ, *Korespondencija Mihovila Pavlinovića*, 200, 202.

³⁹ "Zadar, 2. srpnja", *Narodni list*, 53, 1873.; "Poslije izbora", *Narodni list*, 87, 1873.; "Domaće", *Zemljak*, 68, 1873.; "Poslije izbora", *Zemljak*, 87, 1873.; "Dopisi Zemljaku", *Zemljak*, 68, 1873.; Ante PALAVRŠIĆ Benedikta ZELIĆ, *Korespondencija Mihovila Pavlinovića*, 434.; Trpimir MACAN, "Iz korespondencije Miha Klaića", 464.

⁴⁰ PALAVRŠIĆ, Benedikta ZELIĆ, *Korespondencija Mihovila Pavlinovića*, 200, 202.; Trpimir MACAN, "Iz korespondencije Miha Klaića", 464.; Josip VRANDEČIĆ, *Dalmatinski autonomistički pokret*, 185. – 187.; Antonio CETNAROWICS, *Narodni preporod u Dalmaciji*, 195, 197. Ljubiša je u Boki kotorskoj, posebno u njezinom ruralnom zaleđu, imao čvrstu izbornu bazu jer je spadao u onaj dio srpskog građanstva koji je upotrebljavao bokeljski partikularizam da bi afirmirao pravoslavno srpstvo. U tom je smislu karakteristično da *Narodni list* Ljubišu tijekom predizborne kampanje, među ostalim, napada i zbog toga što biračima tajno obećava političku samostalnost Boke kotorske, naravno, sa srpskim predznakom. Nikša STANČIĆ, "Nacionalna integracija ideologija dalmatinskih narodnjaka 1860./61. godine", *Radovi instituta za hrvatsku povijest*, 11, 1978., str. 266.; "Zadar 2. srpnja 1873.", *Narodni list*, 53, 1873.

⁴¹ "Naša politika", *Zemljak*, 1, 1873.

za njezino učenje niti ima odgovarajuće čitanke. *Zemljak* zatim prstom upire na Hrvate tvrdeći da su oni ćirilicu "prognali" iz Učiteljskog zavoda u Arbanasima i iz Matice dalmatinske. Zbog svega ovoga se tvrdilo da, "usprkos zakonskoj i brackoj ravnopravnosti", ćirilica stoji lošije u doba kad Narodna stranka ima većinu u Dalmatinskom saboru nego što je stajala u doba odnarođivačke politike novog apsolutizma. To se smatra "opasnim za narodnu budućnost" Srba, jer se u ćirilici vidjelo "sveto znamenje", odnosno važan srpski narodni simbol. Stoga *Zemljak* poziva uprave općina u kojima je srpsko stanovništvo bilo u većini, pravoslavne crkvene organizacije i srpska kulturna društva da što više koriste ćirilicu jer će jedino tako "prinuditi svoje zemljake i vladu da je poštuju".⁴²

Reagirajući na ove optužbe, *Narodni list* istaknuo je kako nema potrebe da *Zemljak* ikome preporučuje ćirilicu jer je njezina kulturna važnost opće poznata, niti ima potrebe da je brani jer je narodnjaci ne napadaju. Tvrdnjom da ćirilica nije samo srpska narodnjaci su pokušali zaustaviti nastojanje da ju se ubaci u političku arenu gdje je "Zemljacima", ali i pristalicama osamostaljenja srpskog pokreta, trebala poslužiti kao zastava kojom će agitirati u političkim borbama. Stoga *Narodni list* odbacuje optužbe da je ćirilica nestala s njegovih stranica, a za njezinu politizaciju optužuje ponajprije Stefana Ljubišu za kojeg se tvrdi da je agent mnogih vlada i da u suradnji s autonomaskim vođom Lapennom i vladom u Beču potiče "neke predrasude i sumnjičenja", što će reći hrvatsko-srpske razmirice, i tako vodi "zemljačku" kampanju za prve izravne izbore za Carevinsko vijeće.⁴³

Ipak, ćirilica je s vremenom postala važno političko pitanje. O tome svjedoči sukob u Matici dalmatinskoj oko učeničke nagrade kojom je trebalo obilježiti uspomenu na njezinog upravo preminulog utemeljitelja Božidara Petranovića. Prethodno spomenuti svećenik Ćiro Žeželj tijekom ovog sukoba otišao je toliko daleko da je ustvrdio da "od neko doba pojavio se neki razdor između srbstva i hrvatstva" te iznio optužbu da među Hrvatima "nekoji ... teže da sve pohrvate". Čak što više, on je, izražavajući nezadovoljstvo statusom ćirilice, podnio ostavku na mjesto dopredsjednika Matice dalmatinske s obrazloženjem da bi u protivnom "kod mog milog srpskog naroda u omrazu pasti mogao".⁴⁴

⁴² "Kud se dela ćirilica", *Zemljak*, 28, 1873.

⁴³ Objašnjavajući podrobnije ovo svoje stajalište, *Narodni list* tvrdi da je zastupljenost ćirilice na njegovim stranicama, koja je u ovo doba iznosila otprilike jedan ćirilični članak u svakom broju, uvjetovana činjenicom da samo 5% njegovih čitalaca (30 od 600 pretplatnika) čine konzumenti ćirilice. "Zadar, 2. srpnja", *Narodni list*, 53, 1873.; "Tajni, neiskreni šapuri", *Narodni list*, 57, 1873.

⁴⁴ Odbijajući prijedlog vodstva Matice dalmatinske da se umjesto dvije nagrade po 30 forinti, jedna za članak latinicom i jedna za članak ćirilicom, dodijeli jedinstvena nagrada od 60 forinti, bez obzira na pismo kojim je napisana, Ćiro Žeželj i pravoslavni svećenik i agent srpske nacionalne propagande Đorđe Nikolajević ustrajavali su na tome da Božidar Petranović mora imati "spomenik srpskog oblika", tj. da se njemu u spomen nagrađuju sastavci pisani isključivo ćirilicom. Žeželj je na koncu ipak zatražio paritet, tj. da se u ime ravnopravnosti Srba i Hrvata nastavi stara praksa dodjeljivanja dviju nagrada, jedne za književni rad ćirilicom, a druge za književni rad latinicom. "Podlistak", *Narodni list*, 43, 44, 1875.; Ante PALAVRŠIĆ, Benedikta ZELIĆ, *Korespodencija Mihovila Pavlinovića*, 233.

Zaoštravajući u ovakvom kontekstu polemiku oko ćirilice, *Zemljak* je otvoreno optužio *Narodni list* za njezin progon te, s dosta pretjerivanja, ustvrdio da se zbog toga srpska čitalačka publika u Dalmaciji okrenula srpskim listovima iz Vojvodine i Kneževine Srbije.⁴⁵ *Zemljak* je uz to Narodnom listu predbacivao da "zastupa isključivo hrvatstvo" i da je "zatrpao i zaboravu predao srpsko pleme" te da zanemaruje, navodno odlučujuću, ulogu Srba u narodnom preporodu 60-ih godina XIX. stoljeća i u pobjedi Narodne stranke nad autonomašima na saborskim izborima 1870. *Zemljak* narodnjacima čak i prijeti, tvrdeći da će srpski političari u Dalmaciji krenuti u "obraniteljni rat", odnosno da će u dogovoru s autonomašima organizirati antinarodnjačku političku akciju.⁴⁶

Razrađujući ovu ideju u kontekstu predizborne kampanje za prve izravne izbore za Carevinsko vijeće u listopadu 1873., *Zemljak* je otvoreno spekulirao s političkom snagom Srba u Dalmaciji tvrdeći da, prema svojoj zastupljenosti u pučanstvu pokrajine "Srbi imaju neosporeno pravo na dvojicu zastupnika" od ukupno devet koliko ih je 1873. iz Dalmacije birano u Carevinsko vijeće. Prema *Zemljak*ovoj računici ti su zastupnici trebali biti izabrani iz redova liste Narodne srednjačke stranke u izbornim jedinicama seoskih općina na području sjeverne Dalmacije i Boke kotorske. Ovine je *Zemljak* precizno označio zemljopisno područje na kojem je Srpska stranka u Dalmaciji, zbog velike koncentracije srpskog stanovništva, kasnije imala najčvršći oslonac.⁴⁷

Reagirajući na ove vrlo izravne poticaje osamostaljenju srpskog pokreta, *Narodni list* je "Zemljake" optužio da oni, u službi bečke vlade, šire izmišljotine kako Narodna stranka ne priznaje etničku posebnost Srba i tako "pod imenom bratstva i ravnopravnosti smijeraju razdvajati... Srbe i Hrvate dalmatinske, podupirući vjerske strasti ...". Stoga narodnjačko glasilo u polemičko-programatskom članku znakovitog imena "Tajni, neiskreni šapuri", čiji je autor bio Mihovil Pavlinović, ističe da pripadnici Srbi u Dalmaciji imaju pravo "da se zovu kako im se ljubi, da se krste kako ih je volja, da pišu kako im je ugodnije". Dakle Srbi u ujedinjenoj Hrvatskoj općenito, pa tako i u Dalmaciji, mogu imati svoju posebnu narodnu osobnost koja bi se ogledala kroz poseban naziv za

⁴⁵ "Odgovor na odgovor", *Zemljak*, 33, 1873. Ovdje svakako valja imati na umu da je *Zemljak* prešutio činjenicu da je srpska čitalačka publika u Dalmaciji, neovisno o *Narodnom listu*, već otprije konzumirala *Srpski dnevnik* i *Zastavu* iz Novog Sada te *Vidovdan* iz Beograda koji su na svojim stranicama donosili dopise usmjerene na poticanje samostalnog razvoja srpskog pokreta u Dalmaciji. Nikša STANČIĆ, "Hrvatstvo, srpstvo, jugoslavenstvo u Dalmaciji u vrijeme narodnog preporoda", *Časopis za suvremenu povijest*, god. 2, 1970., br. 2, 231, 232.; ISTR1, "Srbi i srpsko-hrvatski odnosi u Dalmaciji u vrijeme narodnog preporoda", *Zadarska revija*, god. XXXIX, 1990., br. 5 - 6, 608.

⁴⁶ "Iz kninske krajine", *Zemljak*, 56, 1873.

⁴⁷ "Iz kninske krajine", *Zemljak*, 56, 1873. Naime, tijekom 80-ih i 90-ih godina XIX. stoljeća 74% zastupnika Srpske stranke u Dalmatinskom saboru bilo je izabrano na ruralnom zagorskom području na sjeveru Dalmacije (izborne jedinice Drniša, Knina i Vrljike; Obrovca, Benkovca i Kistanja te Šibenika i Skradina) i zaleđa Boke kotorske (izborna jedinica seoskih općina Kotora, Herceg Novoga, Risna i Budve) gdje je koncentracija srpskog stanovništva bila najveća. Preostalih 26% saborskih zastupnika Srpske stranke bilo je birano na urbanim područjima pokrajine (izborna jedinica trgovačkih komora Zadra i izborna jedinica gradova za Dubrovnik), gdje je Srpska stranka ovisila o suradnji s autonomašima. *Brzopisna izvješća*, 1880. - 1905.; IVO PERIĆ, *Dalmatinski sabor*, Zadar, 1978., 219 - 223.

jezik, posebno pismo, ćirilicu, i posebnu vjeru, pravoslavlje. No, ističe se da oni nipošto ne mogu imati posebne političke težnje koje bi izlazile izvan općih okvira hrvatske politike sažete u hrvatskom državnom pravu. Stoga *Narodni list* ističe da “zemljačko” nastojanje da Srbe u Dalmaciji iskoristi za svoje političke ciljeve može čak dovesti i do raspada Narodne stranke po etničkim linijama što je, tvrdi se, “Zemljacima” zapravo i cilj.⁴⁸

Iako su, kako je prethodno pokazano, na izborima za Carevinsko vijeće 1873. “Zemljaci” pretrpjeli potpuni poraz koji je pokazao da nisu ozbiljna politička snaga koja može konkurirati Narodnoj stranci, oni nisu prestali poticati ideju osamostaljenja srpskog pokreta u Dalmaciji.

Najglasniji je u tom smislu bio Stefan Ljubiša koji je 25. travnja 1874. u Carevinskom vijeću posegnuo za politizacijom ćirilice, požalivši se ministru prosvjete da se u Dalmaciji “ne prodaju...školske knjige pečaćene ćirilicom” iako su ih prosvjetne vlasti u Beču tiskale i predviđele za distribuciju. Obrazlažući važnost ovog problema, Ljubiša je, s dosta pretjerivanja, ustvrdio da “Srbi istočne crkve, od kojih u Dalmaciji žive mal’ne sto hiljada”⁴⁹ i koji “rađe upotrebljavaju ćirilicu”, koju školska vijeća u Dalmaciji, posebno ona lokalna, ignoriraju. Zato je od ministra prosvjete zatražio da osigura distribuciju ćirilčkih školskih knjiga u sve osnovne i srednje škole u Dalmaciji.⁵⁰

Novi poticaj osamostaljenju srpskog pokreta u Dalmaciji bio je *Zemljakov* polemičko-programatski uvodnik “U Zadru 16. travnja” u kojem je Narodna stranka optužena da izaziva hrvatsko-srpske sukobe, pri čemu posebno prstom upiralo u Mihovila Pavlinovića. Namjernim iskrivljivanjem njegovih misli iznesenih u prethodno spomenutom članku “Tajni, neiskreni šepuri” da Srbi imaju pravo “da se zovu kako im se ljubi, da se krste kako ih je volja, da pišu kako im je ugodnije” sve dok to ne izlazi iz okvira hrvatskog državnog prava, *Zemljak* je Pavlinovića optužio da Srbima poriče pravo na “ime, jezik, slovo i zemljište”. U ovom kontekstu, karakteristično je *Zemljakovo* isticanje teze kako Srbi pored prava na posebni etničko-vjerski identitet imaju pravo i na “zemljište”, odnosno teritorijalnu autonomiju u Dalmaciji, čime je najavljena kasnija programska težnja Srpske stranke za podjelom pokrajine po etničkim linijama.⁵¹

Ovime je *Zemljak* pružio potporu djelatnosti pristalicama osamostaljenja srpskog pokreta u Dalmaciji, koji je tijekom prvih izravnih izbora za Carevinsko vijeće organizirao dio srpskih birača u Obrovcu, Kistanju i Benkovcu i pokušao od narodnjačkog vođe i izbornog kandidata Mihe Klaića iznuditi formalnu pismenu da izjavu da “Narodna stranka više neće napadati srpsko ime u Dalmaciji”. Od ove akcije, na koncu,

⁴⁸ Tajni i neiskreni šepuri”, *Narodni list*, 57, 1873.; “Nedajmo se”, *Narodni list*, 79, 1873.

⁴⁹ Naime, Ljubiša je zanemario činjenicu da je, prema popisu stanovništva iz 1869., u Dalmaciji živjelo 78 305 Srba i da su oni činili 17,14 % stanovništva pokrajine. *Bevolkerung und Vienstand von Dalmatien*, Wien 1871., 6, 7.

⁵⁰ “Školske knjige i ćirilica”, *Zemljak*, 39, 1874.

⁵¹ “U Zadru, 16. travnja”, *Zemljak*, 43, 1874.; “Naš program”, *Srpski list*, 1, 1880.

nije bilo ništa jer se većina srpskih birača ipak zadovoljila samo privatnim Klaićevim pismom utjecajnom srpskom političaru Vladimiru Simiću u kojem je, među ostalim, izjavio kako je "i sam Srbin, podrijetlom iz Zahumlja" te je obećao da će osobno brinuti da se u Narodnom listu ne tiska ništa što "nije po volji Srbima".⁵²

Uskoro je, vjerojatno nakon poništenja Klaićevog mandata u Carevinskom vijeću u prosincu 1873., u manastiru Krka održan novi sastanak dijela srpskih birača iz sjeverne Dalmacije. Nakon rasprave, u kojoj su pravoslavni svećenici Nikodim Milaš i Ljubomir Vujnović te dugogodišnji agent beogradske vlade Bogoljub Petranović tražili da srpski birači na predstojećim ponovljenim izborima ne glasuju za Klaića, prevladao je umjereniji stav Vladimira Simića i Vladimira Desnice. Sastavljen je posebni odbor sa zadatkom da se od Klaića zatraži da u zamjenu za srpske glasove "zajamči svečano da će prestati dotadašnji napadaji na srpstvo", da će osigurati ravnopravnost srpskog narodnog imena, jezika i pisma, da će iz *Narodnog lista* ukloniti utjecaj "klerikalaca" što je opet bilo upiranje prstom na Mihovila Pavlinovića. Na koncu, zatraženo je da se u ime slavenske solidarnosti ćirilica uvede kao obavezan predmet u pokrajinske javne škole. Iako je Klaićev odgovor na ovako konkretne zahtjeve bio neodređen i zapravo je otklanjao preuzimanje bilo kakvih obveza, i iako su pristalice osamostaljenja srpskog pokreta takvim odgovorom bili vrlo nezadovoljne, srpski birači su na ponovljenim izborima u ožujku 1874. svoje glasove opet dali Klaiću.⁵³

SUKOB NARODNE STRANKE SA STEFANOM LJUBIŠOM I NESTANAK "ZEMLJAŠTVA"

Usporedo sa slabljenjem Narodne srednjačke stranke zaoštrio se i poslovni sukob Stefana Ljubiše sa vodećim narodnjacima oko konzorcija za izgradnju željeznica u Dalmaciji. Ovaj sukob bio je uvod u konačni politički obračun narodnjaka s Ljubišom, što je dalo novi poticaj osamostaljenju srpskog pokreta. Tijekom ovog sukoba prestao je izlaziti *Zemljak* što je značilo konačni nestanak Narodne srednjačke stranke. Naime, u sklopu izgradnje željezničke mreže u zapadnom dijelu Monarhije u Beču se uvriježila praksa da se koncesije za izgradnju pojedinih željezničkih linija daju poznatim političkim ličnostima. U Dalmaciji je u tu svrhu 1869. osnovan konzorcij sastavljen od autonomaša i narodnjaka među kojima je bio i Stefan Ljubiša. Kada su "petorica" 1873. stala uz bečku vladu javila se sumnja da je riječ o Ljubišinoj političkoj trgovini pa su narodnjaci Miho Klaić, Lovro Monti i Ivan Vranković odmah istupili iz tog konzorcija i osnovali drugi. Tijekom 1873. Ljubiša je pokušao pridobiti neke poznatije

⁵² Ivo PRODAN, *Dva dokumenta*, 13, 14; Nikodim MILAŠ, "Uspomene iz prvih godina srpskog političkog pokreta na primorju", *Primorski srpski list*, 13, 1903.

⁵³ Ivo PRODAN, *Dva dokumenta*, 14 – 17; Rade PETROVIĆ, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji*, 181, 244; Nikodim MILAŠ, "Uspomene iz prvih godina srpskog političkog pokreta na primorju", *Primorski srpski list*, 14, 1903.; "Narodna sviest u Dalmaciji", *Narodni list*, 32, 1874.

narodnjake da popune upražnjena mjesta. Kad u tome nije uspio, 1874. udružio se s autonomasima Bajamontijem, Trigarijem, Kellerom, Pollackim i osobnim prijateljem i srpskim političarom iz Boke kotorske Ilijom Račetom. Sumnja da je podrška "petorice" vladi bila rezultat Ljubišine političke trgovine još je više pojačana 1875. kada je upravo ovaj konzorcij dobio koncesiju. Osobna korist koju je Ljubiša na ovaj način stekao postala je glavni argument Narodne stranke u njegovu obaranju.⁵⁴

Prema raspoloživim podacima u svoti od 235 000 fiorina, koliko su članovi konzorcija dobili za ustupanje koncesije poduzeću "Knaur i Gross" iz Beča, Ljubišin dio iznosio je 34 642,70 fiorina. Uzimajući za povod to, kao i Ljubišino držanje u Carevinskom vijeću, Narodna stranka je 1876. provela bojkot rada Dalmatinskog sabora s ciljem da se Ljubišu ukloni sa stolice saborskog predsjednika, što je dovelo do novih izbora.⁵⁵

U ovakvom političkom kontekstu *Zemljak* je početkom 1875., u seriji članaka pod nazivom "Stanje u Dalmaciji", branio Ljubišu od optužbi za korupciju i u najpovoljnijem svjetlu prikazivao njegovu djelatnost kao predsjednika Dalmatinskog sabora i predsjednika Zemaljskog odbora. *Zemljak* tu odbija optužbe koje su dolazile sa stranica *Narodnog lista* i zagrebačkog *Obzora*, da je glasovanje "petorice" u Carevinskom vijeću 1873. povezano s činjenicom da je konzorcij u kojem je Ljubiša od vlade u Beču dobio koncesiju za izgradnju željeznica u Dalmaciji. Tvrđilo se da prvo je bio Ljubišino političko uvjerenje koje on uvijek i dosljedno zastupa, a drugo njegov poslovni interes, te se tvrdilo da su ovo dvije sasvim odvojene stvari.⁵⁶

Kada je u lipnju 1876. *Narodni list* napao Ljubišu da, usprkos narodnjačkom bojkotu, u dogovor s namjesnikom Rodićem i vladom u Beču nastavlja na nezakonit način vršiti funkciju predsjednika Dalmatinskog sabora i predsjednika Zemaljskog odbora, *Zemljak* je o svemu donio tek šture informacije bez ikakvih komentara ili polemičnih tonova, osim što izražava žaljenje zbog toga što su politička previranja onemogućila pragmatični zakonodavni rad Dalmatinskog sabora. Uskoro, krajem lipnja 1876., *Zemljak* je prestao izlaziti, što je ujedno značilo i kraj "zemljačke" epizode u dalmatinskoj politici.⁵⁷

Nakon prethodno opisanog narodnjačkog bojkota i održavanja novih saborskih izbora u studenom 1876., Ljubiša je zahvaljujući čvrstoj izbornoj bazi u Boki kotorskoj i zakulisnoj potpori Crne Gore ponovo izabran u Dalmatinski sabor. Tu je u siječnju 1877. održao govor u kojem se otvoreno usprotivio sjedinjenju Dalmacije s Banskom Hrvatskom argumentirajući svoje, među ostalim, i člancima 93. i 94. odluka Bečkog kongresa iz 1814. po kojima je Dalmacija bila izručena pod izravnu vlast Beča, odnosno nije predviđeno njezino sjedinjenje s ostalim hrvatskim pokraji-

⁵⁴ Kosta MILUTINović, *Vojvodina i Dalmacija 1760. - 1914.*, Novi Sad, 1973., 262 – 268; Trpimir MACAN, "Suradnja i sukobi", 157, 158.

⁵⁵ Đuro KÖRBLER, "Stefan Mitrov Ljubiša", 158 – 161.

⁵⁶ "Stanje u Dalmaciji I", *Zemljak*, 5, 6, 9, 1875.

⁵⁷ "Barunu Gabrijelu Rodiću", *Narodni list*, 51, 1876.; "Zadar 27 lipnja", *Narodni list*, 51, 1876.; "Dalmatinski sabor", *Zemljak*, 24, 1876.; Đuro KÖRBLER, "Stefan Mitrov Ljubiša", 165.

nama.⁵⁸ Ovo je bio izravni povod da se Narodna stranka odluči na njegovo konačno političko uklanjanje.

Verifikacijski odbor Dalmatinskog sabora predložio je poništenje Ljubišinog mandata s obrazloženjem da su u izbornoj jedinici seoskih općina Boke kotorske, gdje je Ljubiša bio izabran, uočene sljedeće nepravilnosti: popis birača nije bio revidiran i objavljen na zakonit način, pozivi biračima nisu bili dostavljeni ili su bili krivotvoreni, a bilo je glasovanje birača koji na to nisu imali pravo.⁵⁹

Braneći legitimnost svog mandata, ali i svoju političku djelatnost nakon 1873., Ljubiša je narodnjake optužio da mu mimo zakona žele uskratiti saborski mandat koji je dobio od birača, usprkos nastojanju narodnjaka da u Boki kotorskoj srpskim biračima pritiscima ometu slobodu izbora. Otvoreno posežući za srpskim nacionalizmom, Ljubiša je za sebe, s dosta pretjerivanja, rekao da *"nikad nije Narodnoj stranci pripadao"* te je optužio narodnjake da ga progone jer pripada *"onoj nesretnoj, ali junačkoj narodnosti srpskoj"*, odnosno jer je *"narodnošću Srb, a ne Hrvat, a pravoslavni vjerom"*. Istovremeno, Ljubiša je pozvao Srbe u redovima Narodne stranke da brane *"zakonita prava svoje narodnosti"*, što je u zapravo bilo poziv na konkretnu političku akciju za osamostaljenje srpskog pokreta u Dalmaciji. U tom smislu karakteristične su njegove riječi da *"tješi ga misao da ostavlja u saboru mladijeh sila, gospodina Vujatovića, i Šimića (Vladimir Simić op. aut.), koji, ako ih je Srpkinja zadojila, znati će braniti zakonita prava svoje narodnosti, a on će s trijemova rukama pljeskati. Zaušnica moralna koja se danas njemu odmirava ne zahvaća njega već zahvaća Srbe, a on kojemu je srpsko znamenje upečaćeno na čelu, branit će pogaženo pravo i slobodu dok mu bude pod grlom kucati"*.⁶⁰

Iako je vođa Narodne stranke Miho Klaić u svojoj saborskoj replici ove Ljubišine riječi odbacio kao neiskrenu političku manipulaciju, odnosno njegov pokušaj da se *"pokaže kao nekakav mučenik srpstva"*, vrlo brzo je postalo jasno da je ovaj zadnji Ljubišin saborski nastup imao veliki i trajan politički odjek.⁶¹

To je potvrdilo i konačno glasovanje o poništenju Ljubišinog saborskog mandata, kada je 21 zastupnik glasovao za poništenje, 12 protiv, a dvoje bilo suzdržano, čime je potvrđena nadmoćna snaga Narodne stranke u Dalmatinskom saboru. No, ovo je glasovanje označilo i početak procesa političkog osamostaljenja srpskog pokreta. Od trojice Srba za koje se može tvrditi da su tada pripadali Narodnoj stranci Tanasije Ristović nije prilikom glasovanja bio prisutan u sabornici, Vladimir Simić suzdržao se od glasovanja dok je Andrija Vujatović-Šarov glasovao skupa s autonomašima protiv poništenja Ljubišinog mandata. Na isti je način postupio i nezavisni srpski zastupnik u

⁵⁸ Trpimir MACAN, *Miho Klaić*, 263, 264, 270 – 272; ISTI, "Suradnja i sukobi", 156; *Brzopisna izvješća*, 1877., 37.

⁵⁹ Odbor je posebno istakao slučaj Đure Vukotića, kasnijeg dugogodišnjeg zastupnika Srpske stranke Dalmatinskom saboru, za kojeg se utvrdilo da je u trenutku glasovanja bio maloljetan, odnosno da je imao manje od 21 godine. *Brzopisna izvješća*, 1877., 71, 72.

⁶⁰ *Brzopisna izvješća*, 1877., 72 – 77.

⁶¹ *Brzopisna izvješća*, 1877., 77, 78.

Dalmatinskom saboru Lazar Tomanović.⁶²

Skora Ljubišina smrt dovela do polemika između *Narodnog lista* s jedne strane i *Zastave* i *Glasa Crnogorca* s druge strane. Pri tome je posebno veliku težinu imala polemika između Mihovila Pavlinovića i Lazara Tomanovića tijekom koje su se kristalizirala dva posve suprotna stajališta. Pavlinović je Ljubišu ocijenio kao korumpiranog političara koji se 1873. prodao bečkoj vladi dok je Tomanović u njegovu djelovanju vidio obranu srpstva i početak samostalnog djelovanja srpskog pokreta u Dalmaciji. Istovremeno je prethodno spomenuti Nikodim Milaš na stranicama *Zastave* iznio zahtjev za osnivanje posebne srpske stranke koja bi branila, tobože ugroženu, srpsku narodnu i vjersku zajednicu u Dalmaciji.⁶³

Sve u svemu, prema mišljenju Trpimira Macana, narodnjački politički obračun s Ljubišom je bio pogreška jer je time Ljubiši, ali i kasnijim srpskim polemikarima, omogućeno da čitavu stvar prikažu kao napad na vjersko-etnički identitet Srba u Dalmaciji. Tim više što se ovaj sukob odvijao u kontekstu tadašnjeg hrvatsko-srpskog "novinskog rata" oko Bosne i Hercegovine.⁶⁴

Nasuprot tome, prema fragmentima sjećanja Pere Čingrije, narodnjaci su još od početka 60-ih godina XIX. stoljeća bili svjesni da je Ljubiša potencijalno opasan ali ga tada, na početku narodnog preporoda, nisu mogli ukloniti bez da ugroze još uvijek slabu Narodnu stranku. Stoga je 1877. bila prava prilika jer je Narodna stranka bila dovoljno jaka i jer je Ljubiša svoj saborski mandat osvojio "na nedopušten način".⁶⁵

S Čingrijom se, na svoj način, slaže i Srpski glas, jedno od glasila Srpske stranke u Dalmaciji, koji je obilježavajući 1903. četvrt stoljeća Ljubišine smrti, ustvrdio kako je "Pavlinoviću i Hrvatima smetao Ljubišin istaknuti položaj, pa ga htjeli ukloniti".⁶⁶

ZAKLJUČAK

Narodna srednjačka stranka u Dalmaciji, nazvana "zemljačka" po svom glasilu *Zemljak*, nastala je 1873. u kontekstu kompleksnog političkog preslagivanja u zapadnom, cislajtanskom dijelu Austro-ugarske monarhije. Ključno pri tome bilo je kontroverzno glasovanje petorice dalmatinskih zastupnika u Carevinskom vijeću u Beču kada su oni, podvrgnuti velikom političkom pritisku, 6. ožujka 1873. zanemarili naputke svoje matične Narodne stranke i podržali zakon vlade njemačkih centralista o uvođenju izravnih izbora za bečki parlament.

⁶² *Brzopisna izvješća*, 1877., 79, III. - VI.

⁶³ Rade PETROVIĆ, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji*, 247, 248, 262 – 269; Nikodim MILAŠ, "Uspomene iz prvih godina srpskog političkog pokreta na primorju", *Primorski srpski list*, 17, 18, 1903.; Kosta MILUTINOVIĆ, *Vojvodina i Dalmacija*, 269 – 273; Đuro KÖRBLER, "Stefan Mitrov Ljubiša, 184 – 186.

⁶⁴ Trpimir MACAN, *Miho Klaić*, 1980., 272, 273; Dragutin PAVLIČEVIĆ, *Hrvati i istočno pitanje*, Zagreb 2007., 425 – 446.

⁶⁵ Rade PETROVIĆ, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji*, 247, 248, 282.

⁶⁶ "Stefan Mitrov Ljubiša", *Srpski glas*, 46, 1903.

Na političkoj pozornici Dalmacije "Zemljaci" su se od 1873. do 1876. predstavljali kao zastupnici oportunističke politike prema vladi u Beču, ističući da je potrebna *"prilagodba postojećem sustavu i crpljenje sredstava za dobrobit pokrajine"* da bi se tako pridonijelo *"poboljšanju i unapređenju stvarnog i duševnog blagostanja našeg naroda"* tj. širih slojeva slavenskog stanovništva pokrajine. Narodnjacima su zamjerali što skromnu političku snagu Dalmacije "mrcvare za druge" tj. što surađuju s onima koji su *"s vladom u oprijeci"*, odnosno sa federalističkom opozicijom u Carevinskom vijeću.

Nasuprot tome, Narodna stranka tvrdila je da "Zemljaci" ne vode pragmatičnu politiku usmjerenu na dobrobit pokrajine, nego ih proglašava zaposlenicima bečke vlade koji pod krinkom političke stranke bespogovorno promiču njezine političke ciljeve u Dalmaciji.

Potpuni potop Narodne srednjačke stranke na prvim izravnim izborima za Carevinsko vijeće u listopadu 1873., kada je izabran samo najistaknutiji "Zemljak" Stefan Ljubiša, pokazao je da "Zemljaci" nisu bili realna politička snaga koja može ugroziti prevlast Narodne stranke u Dalmaciji. U generalnom sukobu s autonomašima i centralističkom politikom njemačkih liberala u Beču, "zemljaštvo" je za Narodnu stranku bila neugodna, ali ipak samo usputna politička smetnja.

U tom smislu neuspješnim se pokazao "zemljački" pokušaj da politizacijom ćirilice i isticanjem posebnih prava Srba u Dalmaciji, što je išlo čak i do traženja srpske političko-teritorijalne autonomije u pokrajini, u svoj tabor okupe pristalice samostalnog djelovanja srpskog pokreta, među kojima su bili i agenti Kneževine Srbije, Đorđe Nikolajević i Bogoljub Petranović. Ipak, ovakva "zemljačka" politika je, dugoročno gledano, naškodila Narodnoj stranci. To je postalo očito tijekom konačnog političkog sukoba Narodne stranke sa Stefanom Ljubišom koji je u saborskom govoru iz siječnja 1877. išao toliko daleko da je narodnjake optužio da ga progone jer je *"narodnošću Srb"*, uspjevši se prikazati, kako je to rekao narodnjački vođa Miho Klaić, *"kao nekakav mučenik srpstva"*. Ovo je imalo velik i trajan odjek jer su se narodnjaci, iako su u Dalmatinskom saboru imali više nego dovoljno ruku za poništenje Ljubišinog saborskog mandata, suočili činjenicom da Srbi u njezinim redovima nisu podržali matičnu stranku. Ovakav razvoj događaja nešto je kasnije rezultirao odvajanjem srpskih političara od Narodne stranke u srpnju 1879. i doveo do stvaranja Srpske narodne stranke na Primorju 1880. No, o tome podrobnije na drugom mjestu.

Tihomir RAJČIĆ

THE POLITICAL AND NATIONAL ASPECTS OF THE PHENOMENON OF ZEMLJAŠTVO (COMPATRIOTISM) IN DALMATIA (1873–1878)

Summary

In this paper, the author presents the so far inadequately studied activity of the Mainstream Folk Party, called *zemljačka (compatriotic)* after its publication *Zemljak (Compatriot)*. The Party was active in Dalmatia in the period between 1873 and 1876. The author further describes the influence *compatriotism* exercised on the gradual process of Serbian movement gaining independence in the region.

First, the political context of *compatriotism* and its occurrence – in relation to both the political seat in Vienna and the political situation in Dalmatia – is explained. Further, the polemics between the publication *Zemljak* and the one issued by the Folk Party – *Narodni list (Folk Paper)* is presented, in particular considering the proclaimed compatriotic striving towards *the improvement and enhancement of the material and spiritual welfare of our people*, i.e. of the general Slavic population in Dalmatia, in collaboration with the Government in Vienna. Members of the Folk Party perceived this policy not as pragmatic opportunism, but rather merely as political servility.

The political fiasco the Peasants' Folk Party experienced in the first direct elections for the Imperial Council in October 1873 showed that they were no real political power that might have endangered the predominance of the Folk Party. In this context, the author presented the impetus *compatriots* gave to the process of ensuring independence to the Serbian movement – primarily through the attempt to make the Cyrillic script a political issue, and additionally through insisting on the right of Serbs to territorial autonomy in Dalmatia.

None of the aforesaid brought any expected political gain to *Zemljaci (compatriots)*, but it harmed the Folk Party in the long term. This particularly became evident after the final conflict with Stefan Ljubiša, who, in his speech held in the Parliament in 1877, accused the members of the Folk Party of persecuting him for being *Serb by nationality*.

After Ljubiša's speech, members of the Folk Party were confronted with an increased activity of the followers of the independent Serbian movement in Dalmatia; this resulted in the separation of Serbian politicians from the Folk Party in 1879, and in the establishment of the Serbian National Party in Primorje in 1880.

Keywords: Mainstream Folk Party; *zemljaštvo (compatriotism)*; Folk Party; Serbs.